

1910 р. та Виноробній станції руських виноградарів і виноробів, які розповсюджували знання серед населення щодо розробки раціональних прийомів вирощування винограду для відповідних територій та інформацію по боротьбі з шкідниками та хворобами виноградної лози; організували виставки, курси виноградарства і виноробства та інші заходи.

Список використаних джерел

1. Баллас М. Виноделие въ Россіи. Ч.V. Южная Россія (Бессарабія, Херсонская, Подольская и Екатеринославская губернии) / М. Баллас. – СПб., 1899. – 317 с.
2. Баллас М. Статистический временник Российской империи. – Серия II. – Вып. 15. – С. 3.
3. Губернський адміністративний устрій на території України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org> – Заголовок з екрану.
4. Коханова Л. Л. Очерк развития виноградарства в Кіеве / Л. Л. Коханова // Виноделие и виноградарство СССР. – 1953. – С. 58–59.
5. Краткие сведения по виноградарству и виноделию в России. Приложение к «Карте виноградников Российской империи» // Винодельческая станция русских виноградарей и виноделов в Одессе. – Одесса: типография под фирмой «Весник виноделия», 1914. – 55 с.
6. Осадчий Т. И. Виноградники Херсонской губернии: стат.-экон. описание / Т. И. Осадчий. – Херсон: Херсон. губ. зем. Управа, 1892. – 97 с.
7. Позняков Д. Г. Виноградарство в Херсонском уезде в 1914 г. / Д. Г. Позняков // Вестник виноделия. – Одесса, 1915. – №3–4. – С. 87–91.
8. Россия в конце XIX века / под общ. ред. В. И. Ковалевского. – СПб.: типография Акц. Общ. Брокгауз–Ефрон, 1900. – 968 с.
9. Сытин В. А. Очерк экономического положения виноградарства и виноделия на Южном берегу Крыма / В. А. Сытин // Вестник виноделия. – Одесса, 1914. – №1. – С. 12–19.
10. Сытин В. А. Очерк экономического положения виноградарства и виноделия на Южном берегу Крыма / В. А. Сытин // Вестник виноделия. – Одесса, 1914. – №5. – С. 282–289.
11. Сытин В. А. Очерк экономического положения виноградарства и виноделия на Южном берегу Крыма / В. А. Сытин // Вестник виноделия. – Одесса, 1914. – №7–8. – С. 404–408.
12. Сытин В. А. Очерк экономического положения виноградарства и виноделия на Южном берегу Крыма / В. А. Сытин // Вестник виноделия. – Одесса, 1915. – №7–8. – С. 321–337.
13. Таиров В. Е. В защиту виноградного вина / В. Е. Таиров // Труды комитета виноградарства и виноделия. – Т. III. – Пг., 1916. – С. 65.
14. Таиров В. Е. Современное положение виноградарства и виноделия в России и их значение в экономической и государственной жизни страны / В. Е. Таиров // Вестник виноделия. – Одесса, 1917. – №7–8. – С. 211–221.
15. Тупицын В. И. Грибные болезни и насекомые, наблюдавшиеся в 1913 г. на южном берегу Крыма и в Балаклавском районе / В. И. Тупицын // Вестник виноделия. – Одесса, 1914. – №7–8. – С. 226–231.

References

1. Ballas M. Vinodelie v Rossii. Ch.V. Yuzhnaya Rossiya (Bessarabiya, Hersonskaya, Podol'skaya i Ekaterinoslavskaya gubernii) / M. Ballas. – SPb., 1899. – 317 s.
2. Ballas M. Statisticheskij vremennik Rossijskoj imperii. – Seriya II. – Vyp. 15. – S. 3.
3. Gubernskij administrativnyj ustrij na terytorii' Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org> – Zagolovok z ekranu.
4. Kohanova L. L. Oчерk razvitiya vinogradarstva v Kіеве / L. L. Kohanova // Vinodelie i vinogradarstvo SSSR. – 1953. – S. 58–59.
5. Kratkie svedeniya po vinogradarstvu i vinodeliyu v Rossii. Prilozhenie k «Karte vinogradnikov Rossijskoj imperii» // Vinodel'cheskaya stanciya russkih vinogradarej i vinodelov v Odессе. – Odessa: tipografiya pod firmoj «Vesnik vinodeliya», 1914. – 55 s. 6. Osadchij T. I. Vinogradniki Hersonskoj gubernii: stat.–ehkon. opisanie / T. I. Osadchij. – Herson: Herson. губ. zem. Uprava, 1892. – 97 s.
7. Poznyakov D. G. Vinogradarstvo v Hersonskom ueзде v 1914 g. / D. G. Poznyakov // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1915. – №3–4. – S. 87–91.

8. Rossiya v konce XIX veka / pod obshch. red. V. I. Kovalevs-kogo. – SPb.: tipografiya Akc. Obshch. Brokgauz–Efron, 1900. – 968 s.

9. Sytin V. A. Oчерk ekonomicheskogo polozheniya vinogradarstva i vinodeliya na Yuzhnom beregu Kryma / V. A. Sytin // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1914. – №1. – S. 12–19.

10. Sytin V. A. Oчерk ehkonomicheskogo polozheniya vinogradarstva i vinodeliya na Yuzhnom beregu Kryma / V. A. Sytin // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1914. – №5. – S. 282–289.

11. Sytin V. A. Oчерk ehkonomicheskogo polozheniya vinogradarstva i vinodeliya na Yuzhnom beregu Kryma / V. A. Sytin // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1914. – №7–8. – S. 404–408.

12. Sytin V. A. Oчерk ehkonomicheskogo polozheniya vinogradarstva i vinodeliya na Yuzhnom beregu Kryma / V. A. Sytin // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1915. – №7–8. – S. 321–337.

13. Tairov V. E. V zashchitu vinogradnogo vina / V. E. Tairov // Trudy komiteta vinogradarstva i vinodeliya. – T. III. – Pg., 1916. – S. 65.

14. Tairov V. E. Sovremennoe polozhenie vinogradarstva i vinodeliya v Rossii i ih znachenie v ehkonomicheskoy i gosudarstvennoj zhizni strany / V. E. Tairov // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1917. – №7–8. – S. 211–221.

15. Tupicyn V. I. Gribnye bolezni i nasekomye, nablyudavshiesya v 1913 g. na yuzhnom beregu Kryma i v Balaklavskom rajone / V. I. Tupicyn // Vestnik vinodeliya. – Odessa, 1914. – №7–8. – S. 226–231.

Malaschuk O. S., PhD, Associate Professor, vice-principal, Odessa State Agrarian University; candidate for a doctor's degree of the National Agricultural Library NAAS Ukraine (Ukraine, Odessa), malaschuk@yandex.ua

State of Ukraine's viticulture in the early twentieth century

The state of viticulture in Ukraine at the beginning of the twentieth century is shown. The study is based on the works of wine station of Russian winegrowers and winemakers in 1910–1914, by the results of which have been created «Russian Empire Vineyard Map» in 1914. The conditions for winery and winemaking of the Russian Empire provinces on the territory of modern Ukraine are researched, submitted a brief description of the industry in the early twentieth century, as well as statistics area of vineyards in the context of the provinces as of 1914 is generalized (Before the start of the First World War). The findings identify the main factors of development of viticulture in the studied period.

Keywords: viticulture, winemaking, pests and diseases of grapes, grape assortment, Wine station of Russian winegrowers and winemakers.

* * *

УДК 322.2:373.3(477+47)

Бездітько Б. М.,

старший викладач кафедри правознавства,
Полтавський національний педагогічний університет
ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава),
law_pdpu@mail.ru

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ КУЛЬТУ В УПРАВЛІНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ ІЗ АПАРАТОМ УСРР У ПЕРІОД РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ПО ВІДОКРЕМЛЕННЮ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ І ШКОЛИ ВІД ЦЕРКВИ

Розглядаються питання складових елементів статусу суб'єктів релігійної діяльності в УСРР та характеризується їх реалізація саме у сфері адміністративної діяльності органів державної влади. Для характеристики цих питань обрано час реалізації державою своєї політики по відокремленню церкви від держави і школи від церкви.

Ключові слова: апарат держави, відокремлення церкви від держави, відокремлення школи від церкви, статус суб'єкта культу, релігійна община, служитель культу, договір користування культовим майном.

Для отримання можливості більш повно і всебічно зрозуміти сутність та дати характеристику більшовицької держави в Україні, що була проголошена в кінці 1917 року, охарактеризувати її правову систему, досить важливим є з'ясування ряду питань, що пов'язані із формуванням статусу суб'єктів релігійної діяльності і саме у період реалізації державою своєї політики по відокремленню церкви від держави і школи від церкви.

Особливо важливим у цьому плані є з'ясування питань виникнення та перебігу управлінських відносин (по-іншому адміністративних відносин), обов'язковим учасником яких був компетентний орган державної влади.

Характеризуючи питання статусу суб'єктів культури, звернемо увагу на комплекс взаємопов'язаних між собою прав та обов'язків суб'єктів релігійної діяльності, а також на визначені законодавством гарантії їх діяльності.

Відносини держави і церкви стали предметом дослідження багатьох фахівців істориків, філософів, юристів. Цю сферу, зокрема, досліджували В. Пашенко, М. Голодний, О. Нестуля. Предметом дослідження були як загальні питання, так і доля служителів культури, доля пам'яток культури, законодавство по відокремленню церкви від держави.

Відомо, що з кінця Х століття православна віра стала відігравати значну роль у житті східнослов'янських народів і що держава використовувала різні засоби для того, щоб поставити діяльність церкви під свій контроль, змусити церкву діяти в своїх інтересах.

У «Зводі основних державних законів» Російської імперії було визначено панівну роль «за вірою християнського православного кафедрального східного сповідання» [1, с. 45]. Традиційно було визначено такі сфери дії церкви, як богослужбова, просвітницька і особливо – опіка над знедоленими людьми.

І тому держава різними засобами охороняла права церкви, а атеїзм розглядала як кримінальний злочин [1, с. 45].

Потрібно зазначити також те, що Зводом законів Російської імперії (ст.208) визначався обов'язок батьків виховувати своїх дітей у православній вірі і що за невиконання цього обов'язку до них могло бути застосоване досить жорстке покарання у вигляді тюремного ув'язнення на строк від одного до двох років [1, с. 46].

Також потрібно відзначити те, що в царській Росії справа навчання та виховання підростаючого покоління була довірена церкві. У 1912 році в державі діяло 37922 церковнопарафіяльних шкіл, у яких було задіяно 46151 учителів [1, с. 44]. Щоправда дослідники вказують на те, що церковна школа забезпечувала нижчий рівень знань і практичних навичок учнів у порівнянні зі світською школою і вказують на такі причини цього явища: безоплатна праця законовчителів більшості шкіл, одержання вчителями невеликої платні, брак пристосованих приміщень та навчальних посібників [2, с. 11].

Усвідомлюючи значення та роль релігії і церкви в житті суспільства більшовики до приходу до влади у 1917 році і в Росії та в Україні були змушені вести політику загравання з віруючими. У своїй програмі, прийнятій на II з'їзді партії в 1903 році, більшовики проголосили необмежену свободу совісті, відокремлення церкви від школи та школи від церкви, конфіскацію монастирського та церковного майна, скасування станів і повну рівноправність громадян незалежно від статі, релігії, раси, національності [2, с. 12–13].

В кінці ХІХ століття і на початку ХХ століття створюються українські політичні партії. Українські лівоцентристські партії у своїх програмах вказували на необхідність демократичних перетворень у державно-церковних відносинах. В даному разі потрібно згадати такі партії як Русько-Українська Радикальна партія, Українська революційна партія. Українська демократична

партія вимагала «...свободи совісті з установленням права неналежності до жодної з релігій... свободи навчання і заснування шкіл... відділення церкви від держави» [3, с. 54].

На початку 1917 року в Росії до влади прийшов Тимчасовий уряд і в липні 1917 року був прийнятий закон «Про свободу совісті». Але цей закон, як відзначають дослідники, мав демагогічний характер, оскільки зміни у державно-церковних стосунках не відбулися: як і при царизмі православна церква залишалася панівною, держава втручалася у внутрішньо-церковні справи, Російська православна церква існувала за рахунок державного бюджету, володіла найбільшими земельними угіддями, іншою власністю, будь-які посягання на її майно суворо каралися. Тимчасовий уряд також не пішов на відокремлення школи від церкви [2, с. 15]. Щоправда, у серпні 1917 року було ліквідовано такий державний орган як Священний синод і було створено Міністерство ісповідання. Це міністерство очолив правий кадет О. В. Карташов [4, с. 31].

Кінець 1917 року характеризується тим, що більшовики прийшли до влади і в Росії, і в Україні.

Формування антирелігійного законодавства в РРФСР розпочалося із видання Раднаркомом 20 січня 1918 року Декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви. Вже наступного дня цей Декрет, але вже під назвою «Про свободу совісті, церковні та релігійні громади» було опубліковано у газеті «Известия» [1, с. 41]. 23 січня 1918 року прийнятий урядом Радянської Росії акт під назвою «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» було оприлюднено в «Газете Рабоче-Крестьянского Правительства» [1, с. 41]. Видання цього акту зумовило подальшу активну правотворчість різних органів державної влади у сфері відносин із суб'єктами релігійної діяльності.

В Україні 22 січня 1919 року Тимчасовий робітничо-селянський уряд видав Декрет про відокремлення церкви від держави та школи від церкви. Діяв цей Декрет до 1927 року. Подальше адміністративне регулювання відповідних правовідносин здійснювалося на основі норм Адміністративного кодексу УСРР, який було затверджено постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету 12 жовтня 1927 року. Важливим етапом у формуванні законодавства про культу в УСРР стало прийняття у березні 1919 року Конституції. В ст.23 Конституції УСРР було закріплено кілька головних положень, що стосувалися суспільного життя взагалі і кожного громадянина зокрема. Зазначена конституційна норма визначала, що:

1) церква відокремлювалася від держави так як нова влада переслідувала мету подальшого припинення можливості використовувати релігію і церкву в інтересах залишення класового ладу;

2) проголошувалося право на свободу совісті;

3) за всіма громадянами визнавалося право пропаганди релігійних наук (але було обумовлено, що така пропаганда не переслідувала жодних соціальних і політичних завдань) та визнавалося право пропаганди антирелігійних наук (реалізація цього права була пов'язана з умовою, що така пропаганда не суперечила комуністичним поглядам) [5, с. 179].

Конституцією УСРР була визначена система вищих органів державної влади, яким було надано право формувати та реалізовувати правову політику держави у

даній сфері. Такими органами влади стали Всеукраїнський з'їзд рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет Рад, Рада Народних Комісарів [5, с. 177].

Повноваженнями по реалізації прийнятих вищими органами державної влади нормативних актів у сфері відокремлення церкви від держави та школи від церкви були наділені такі органи виконавчої влади як Народний комісаріат юстиції, Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат освіти.

В лютому 1919 року народний комісаріат освіти видав ряд постанов, згідно з якими не допускалося виконання релігійних обрядів та викладання «закону божого» у навчальних закладах та скасовувалися посади законовчителів усіх віросповідань [1, с. 52]; навчальні заклади, які раніше перебували у духовному відомстві, переходили у відання Народного комісаріату освіти і перетворювалися у загальноосвітні школи [1, с. 52].

Держава поширювала свою адміністративну юрисдикцію на ведення актів громадянського стану на основі декретів, що були видані в лютому 1919 року [1, с. 52]. Одним із таких декретів став Декрет від 17 лютого 1919 року «Про ведення актів громадянського стану».

В листопаді 1920 року Народний комісаріат юстиції видав «Інструкцію про застосування законоположень про відокремлення церкви від держави та школи від церкви». Виходячи із уже визначеного державою механізму правового регулювання відносин із церквою та релігійними об'єднаннями громадян, зазначений орган виконавчої влади конкретизував у своєму акті правила поведінки у відносинах із суб'єктами культу.

Для характеристики відносин управлінського характеру потрібно звернути увагу на такі положення:

1) сповідання чи не сповідання якої-небудь віри є виключною приватною справою совісті кожного громадянина, а тому органи радянської влади не можуть сприяти прихильникам якої-небудь віри у справі задоволення ними своїх релігійних потреб. Із джерел відомий факт відсторонення від займаної посади голови Палаузівської сільської ради Бердянського повіту за перевищення влади. Цей місцевий чиновник дозволив священику збирати для себе пожертви у натуральній та грошовій формі [6, с. 3];

2) місцева рада мала право визначати мінімум місцевих жителів, які могли укласти договір про користування культовим майном (мінімум мали складати 20 повнолітніх громадян, тобто громадян, які досягли віку 18 років);

3) церковні приміщення в будівлях місць ув'язнення мали бути звільнені від предметів релігійного культу і в подальшому ці приміщення мали бути пристосовані для надання освіти ув'язненим;

4) заборонялося викладати у храмах та приватних будинках віровчення особам, які не досягли віку 18 років, але місцевий виконавчий комітет мав право надати дозвіл на викладання у храмах релігійних віровчень особам, які досягли віку 18 років і то за умови, що у цьому постійну потребу відчуває місцеве населення. Потрібно зазначити те, що на місцях питання про надання дозволу духовенству навчати дітей віком до 18 років «закону божого» виникало. В лютому 1922 року на сторінках журналу «Комуніст», яке було органом Комуністичної партії більшовиків України було опубліковано роз'яснення Народного комісаріату юстиції стосовно викладання релігійних

віровчень. Чиновник органу державної влади повідомляв про те, що викладання усіх релігійних віровчень у всіх державних, громадських та приватних закладах, у яких викладалися загальноосвітні предмети, було заборонено ст.10 Декрету про відокремлення церкви від держави. Викладання «закону божого» і взагалі віровчень як дітям, так і неповнолітнім, тобто особам, які не досягли віку політичного повноліття, тобто 18 років, було заборонено відповідною інструкцією НКЮ, НКВС, НКО, безвідносно до того місця, де віруючі бажають організувати подібне викладання. Тому, далі роз'яснював чиновник, викладання «закону божого» заборонено як у храмах, так і у приватних будинках, приватних навчальних закладах, талмуд-терах і як представниками духовенства, так і мирянами [6, с. 3];

5) побудова нових молитовних будівель або ж добудова до існуючих молитовних будівель могла бути санкціонована лише Президією ВУЦВК за поданням НКВС і при безумовному дотриманні вимог будівельних норм.

В циркулярі від 27 січня 1925 року за №382/с/203 НКВС роз'яснював, що при видачі дозволів на будівництво нових молитовних споруд потрібно мати на увазі те, що план побудови культової споруди, який подавався віруючими, мав пропонувати спорудження будівлі звичайного житлового типу, або такого типу, який міг бути пристосований для культурно-просвітницької мети [7, арк. 65]. Зі змісту даного циркуляру вже простежувалася в перспективі подальша доля такої будівлі.

Підстави закриття культових будівель визначалися у циркулярах ВУЦВК від 14 березня 1924 року за №131 та НКЮ від 26 серпня 1924 року за №135. Визначеними цими актами випадками були:

– наявність серйозної державної або громадської потреби у відповідному приміщенні (але це було можливим за наявності цілого ряду умов із врахуванням того, що ця потреба у приміщенні не могла бути задоволена іншим шляхом);

– відсутність або недостатня кількість віруючих, які виявили бажання отримати культову будівлю у користування за договором;

– функціонуюча культова споруда загрожує громадській безпеці (при цьому ветхість такої будівлі мала бути встановлена актом технічного огляду, який проводився і складався спеціальною комісією).

У сільській місцевості, де молитовними будівлями користувалися в основному селяни, органи влади категорично утримувалися від закриття відповідних споруд, але все ж таки існував випадок і був він пов'язаний із загрозою такої будівлі громадській безпеці [7, арк. 49].

В інструкції НКЮ, виданій у листопаді 1920 року, що регулювала застосування законоположень про відокремлення церкви від держави та школи від церкви було визначено, що усі законні акти органів радянської влади були обов'язковими для віруючих незалежно від їх віросповідання та віровчення і незалежно від займаного ними службового становища під загрозою кримінальної відповідальності. Ця норма була обов'язковою як для громадян УСРР, так і для іноземців.

Інша норма цієї Інструкції визначала, що всі проживаючі на території УСРР особи не могли ухилятися від виконання громадянських обов'язків з мотивів їх суперечності їхнім релігійним переконанням (виняток із даного правила був можливий за умов заміни одного громадянського обов'язку іншим за рішенням суду).

Інструкція НКЮ від 10 листопада 1920 року також визначала, що з усіх офіційних актів виключалася вказівка на релігійну належність чи неналежність громадян. Ця норма визначала гарантії для віруючого громадянина. Для більш детального розкриття змісту даної норми-гарантії потрібно зазначити, що заборонялося робити у паспортах позначки про належність громадянина до певного віросповідання, про вчинення щодо нього яких-небудь релігійних обрядів (зокрема, хрещення, укладення шлюбу), що були вчинені служителями культів або закладами усіх віросповідань. Але у суспільному житті було достатньо фактів порушень даних вимог. Відомо, що кілька голів волосних виконавчих комітетів, дізнавшись про порушення священиками положень Декрету «Про ведення книг і актів громадянського стану», не віддали таких священиків до суду, а й самі своїми підписами та печатками посвідчили видані служителями культу метричні виписки, «...тобто самі виявились учасниками невідкорення декретам Радянської влади...» [8, с. 3].

Заборона служителям культів робити певні відмітки у паспортах громадян про вчинення релігійних обрядів не була перешкодою для видачі представниками культів окремих приватних посвідчень про вчинення ними певного обряду, але за умови, щ оці особи бажали мати такі посвідчення.

Особи, які незаконно користувалися державним майном, або не умисно його псували, підлягали кримінальній відповідальності. В січні 1922 року на шпальтах видання «Комуніст» повідомлялося читачам, що Житомирський губвиконком організував спеціальні закони для охорони і боротьби із розкрадачами національного майна, а деякі особи за псування майна були «...засуджені до трьох років концтабору» [9, с. 3].

На вчинення релігійного обряду у публічних громадських місцях, як-то вулиця чи площа, віруючі мали отримати письмовий дозвіл місцевого органу радянської влади. При видачі дозволу виконавчий комітет мав керуватися положеннями п.5 Декрету про відокремлення церкви від держави і школи від церкви.

У вже зазначеній інструкції НКЮ 1920 року визначався обов'язок віруючи в отриманих ними молитовних будинках, що становили народне надбання, прибрати всі предмети, які ображали революційне почуття трудящих (такими предметами визнавалися пам'ятні дошки, написи на стінах чи богослужбових предметах, що увічнювали пам'ять осіб, належних до колишньої правлячої династії).

Реалізацію суб'єктами культу своїх прав можна простежити через укладені договори користування церковним майном. Сторонами таких договорів виступали виконавчі комітети у районах та релігійні общини. Типовий договір користування культовим майном початково був розроблений Народним комісаріатом юстиції. Голови районних органів виконавчої влади у своїй діяльності мали керуватися «Інструкцією головам райвиконкомів по застосуванню Декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви».

В січні 1923 року мешканці села Карпилівки на Чернігівщині прийняли у безстрокове безоплатне користування церкву із богослужбовими предметами (за окремим описом, завіреним підписами) на таких умовах:

– збереження переданого їм народного майна і використання його виключно за призначенням для задоволення релігійних потреб та вживати всіх заходів для

того, щоб вручене мано не було використане з метою, що не була визначена укладеним договором;

– здійснювати оплату всіх поточних витрат по утриманню церкви і предметів, що знаходяться в ній (це витрати, зокрема, по ремонту, опаленню, страхуванню, охороні, сплаті боргів, податків, місцевих зборів та ін.);

Громадяни також зобов'язувались у використуваному ними богослужбовому приміщенні не допускати:

– політичних зібрань ворожого для радянської влади напрямку;

– роздачі або продажу книг, брошур, листків і послань, спрямованих проти радянської влади і її представників;

– виголошення проповідей і промов, ворожих радянській владі та її представникам;

– вчинення небажаних тривоги для сільського населення з метою його збудження проти радянської влади. Громадяни також зобов'язувалися підкорятися всім розпорядженням місцевого сільського виконавчого комітету відносно розпорядку користування дзвіницями [10, арк. 157].

У вказаному договорі було також визначено те, що у разі знищення або псування переданих громадянам предметів вони, громадяни, несли матеріальну відповідальність солідарно в межах збитків, заподіяних майну. Кожен з громадян, хто особисто підписав договір, міг вибути із числа учасників договору, але це не позбавляло його відповідальності за всі збитки, завдані народному надбанню у період участі даного громадянина у користуванні і управлінні майном до моменту подання органу радянської влади відповідної заяви [10, арк. 157зв]. Правовий статус суб'єктів культу можна простежити через положення «Інструкції про порядок реєстрації релігійних товариств». Ця інструкція була затверджена Центральною міжвідомчою комісією у справах про товариства і союзи при НКВС. Цей акт визначав право релігійного товариства правом укладати угоди приватно – правового характеру, що були пов'язані із використанням культового майна (це договори про найм півчих, про ремонт книг, про поставку дров) [11, арк. 53]. Але цією ж інструкцією вводилися певні обмеження: подібні угоди не могли переслідувати мети торгівельної та промислової, зокрема, оренди свічних заводів, топографій для друкування книг релігійного змісту та інше [11, арк. 53].

Архівні джерела подають інформацію про те, що не виконані релігійною общиною зобов'язання в певній частині могли бути виконані і в іншій формі. Так, Маровський райвиконком Чернігівського округу пропонував релігійній общині села Карпилівки в строк не пізніше 5 жовтня 1923 року доставити недовнесену орендну плату за використувані священиками будівлі. Частина неоплаченої орендної плати складала 45 пудів хліба [10, арк. 109].

Законодавство УСРР про культу визначало гарантії для релігійних общин. Так, губернські адміністративні відділи у разі виникнення у них питань про розірвання договорів по користуванню молитовними будівлями ці питання не могли вирішувати самостійно. Ці органи управління мали відповідний матеріал з вичерпним висновком по суті справи направити до НКВС для розпорядження [7, арк. 36].

Суб'єктами відносин по відокремленню церкви від держави та школи від церкви були служителі культу. Їх законодавство не відносило до працюючих мас, оскільки вони як суспільні паразити жили на нетрудові доходи,

здобуваючи їх «експлуатацією релігійних забобонів» [12, арк. 1].

Як нетрудовий елемент, духовенство всіх культів (монахи, священники, дякони, псаломники, ксьондзи, пастори, равини, мули, шамани) позбавлялося активного і пасивного виборчого права на виборах до Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів; позбавлялося права бути членом комітетів незаможних селян, позбавлялося права користування землею на території УСРР (право на землю представники духовенства всіх культів зберігали лише за умови, що мали власну земельну ділянку (а вона не перевищувала споживчої трудової норми) і обробляли її своєю особистою працею, не вдаючись до використання найманої праці). Право на користування землею колишній представник культу отримував за умови приписки до трудового населення відповідного села, а це можливе було у разі відмови від паразитичного життя, від експлуатації «релігійних забобонів».

Інструкція Народного комісаріату землеробства (ст.41) від 27 квітня 1920 року визначала, що у разі зміни статусу нетрудового елемента населення мала відбутися обов'язкова приписка до трудового населення даного регіону.

Відповідно до Декрету «Про порядок надання роботи служителям релігійних культів» особи, які перебували у матеріальній чи службовій залежності від організацій релігійного культу, не могли бути прийняті на роботу до таких відділів державних установ і підприємств, як народна освіта, юстиція, землеробство, робітничо-селянська інспекція, управління продовольства. Ці особи могли бути прийняті на посаду не вище 16 розряду тарифних ставок союзу радянських працівників. Не допускалися на службу дані особи у волосних комітетах, сільрадах, комітетах незаможних селян [14, арк. 46].

Незалежно від місцевості, у якій проживав служитель культу, він не тільки міг бути закликаний до військової служби, а й мав бути закликаний до неї. Така норма визначалася в циркулярі за №170/15 ліквідаційного підвідділу Народного комісаріату юстиції, що ґрунтувався на змісті ст.23 Конституції УСРР та ст.6 Декрету Тимчасового робітничо-селянського уряду України «Про відокремлення церкви від держави і шкли від церкви».

Служитель культу був платником прибутково-майнового податку як особа вільної професії. Підставою для стягнення такого податку була стаття 6 Положення «Про державний прибутково-майновий податок» від 12 листопада 1923 року.

Цей податок не стягувався відповідно до розпорядження Народного комісаріату фінансів від 23 серпня 1924 року за №06/32606 з тих служителів культу, які не отримували за свою службу від общини ніякої постійної винагороди. Джерела доходів служителів культу могли бути як грошові, так і натуральні. Так, джерелами утримання членів культу церкви села Сорокошич Остерського повіту Чернігівської губернії у 1921 році були гроші в сумі 74818 крб., натурою 18000 крб. [10, арк. 45].

Таким чином, сформоване в УСРР антирелігійне законодавство регулювало різні сфери суспільних відносин і, зокрема управлінські відносини. Ці відносини ще характеризуються як адміністративні. Особливістю цих відносин було те, що їх обов'язковими суб'єктами були різні за рівнем управління органи державної влади

(центральні, місцеві) та суб'єкти релігійної діяльності, як-то: віруючі, релігійні общини, служителі культу.

Норми антирелігійного законодавства, основу якого склали Конституція УСРР 1919 року та Декрет про відокремлення церкви від держави та школи від церкви, визначали права та обов'язки суб'єктів відносин, а також гарантії прав.

Реалізація встановлених прав та виконання покладених обов'язків відбувалася згідно з дією імперативних та диспозитивних норм.

Віруючі свої права в основному реалізовували при утворенні релігійних общин та укладенні договорів по користуванню культовим майном.

Держава УСРР вважала служителів культу нетрудовим елементом, що відповідно й позначалося на обсязі його прав і свобод. В першу чергу це простежується в комплексі громадянських і політичних прав. Обсяг обов'язків служителів культу також був дещо відмінний від кола обов'язків трудящих робітників і селян.

Список використаних джерел

1. Голодний М. Радянське законодавство про релігійні культу. – К.: Орден Трудового Червоного Прапора Видавництво політичної літератури України, 1974. – 132 с.
2. Пашенко В. Православ'я в новітній історії України. Частина друга. – Полтава: Видавництво «Полтава», 2001. – 736 с.
3. Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття / Упорядник автор. передмови і приміток Олександр Федьков. – Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1991. – 82 с.
4. Релігійна освіта в Україні (перша половина ХХ століття). Збірник наукових праць. – Полтава, 1997. – 88 с.
5. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки / Історія Української Конституції / Упоряд. А. Г. Слюсаренко, М. В. Томенко. – К.: Право, 1997. – 464 с.
6. «Комуніст». – 1922. – №25 (617). – 3 с.
7. Державний архів Чернігівської області. – Ф.–Р.17. – Оп.1. – Спр.74.
8. «Комуніст». – 1922. – №11 (603). – 3 с.
9. «Комуніст». – 1922. – №24 (616). – 3 с.
10. Державний архів Чернігівської області. – Ф.–Р.17. – Оп.1. – Спр.14.
11. Державний архів Харківської області. – Ф.–Р.203. – Оп.1. – Спр.1964.
12. Циркуляр Народного комісаріату юстиції (№162/11 1921 року) всім губ'юстам (по відокремленню церкви від держави) і губ земвідділам // Державний архів Харківської області. – Ф.–Р.203. – Оп.1. – Спр.514а.
13. Державний архів Харківської області. – Ф.–Р.203. – Оп.1. – Спр.514а.
14. Там само. – Спр.485.

References

1. Golodnyj M. Radjans'ke zakonodavstvo pro religijni kul'ty. – K.: Ordena Trudovogo Chervonogo Prapora Vydavnyctvo politychnoi' literatury Ukrai'ny, 1974. – 132 s.
2. Pashhenko V. Pravoslav'ja v novitnij istorii' Ukrai'ny. Chastyna druga. – Poltava: Vydavnyctvo «Poltava», 2001. – 736 s.
3. Samostijna Ukrai'na: Zbirnyk program ukrai'ns'kyh politychnyh partij pochatku XX stolittja / Uporjadnyk avtor. peredmovy i prymitok Oleksandr Fed'kov. – Ternopil': Redakcijno-vydavnychyj viddil upravlinnja po presi, 1991. – 82 s.
4. Religijna osvita v Ukrai'ni (persha polovyna XX stolittja). Zbirnyk naukovykh prac'. – Poltava, 1997. – 88 s.
5. Konstytucija Ukrai'ns'koi' Socialistychnoi' Radjans'koi' Respubliky / Istorija Ukrai'ns'koi' Konstytucii' / Uporjad. A. G. Sljusarenko, M. V. Tomenko. – K.: Pravo, 1997. – 464 s.
6. «Komunist». – 1922. – №25 (617). – 3 s.
7. Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – F.–R.17. – Op.1. – Spr.74.
8. «Komunist». – 1922. – №11 (603). – 3 s.
9. «Komunist». – 1922. – №24 (616). – 3 s.
10. Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – F.–R.17. – Op.1. – Spr.14.

11. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.1964.

12. Cyrkular Narodnogo komisariatu justycii' (№162/11 1921 roku) vsim gub'justam (po vidokremlennju cerkvy vid derzhavy) i gub zemviddilam // Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.514a.

13. Derzhavnyj arhiv Harkivs'koi' oblasti. – F.–R.203. – Op.1. – Spr.514a.

14. Tam samo. – Spr.485.

Bezditko B. M., senior lecturer, Department of Law, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko (Ukraine, Poltava), law_pdpu@mail.ru

To the characteristics of the status of the subject of cult in administrative relations with the USSR in the implementation period of the state policy on the separation of church and state and school and church

The article deals with the constituent elements of the status of religious subjects in the USSR and describes their realization in the administrative activities of public authorities. But for characteristics of the questions we have chosen the time of implementation of the state policy on the separation of church and state and school and church.

Keywords: state machine, the separation of church and state, the separation of school and church, cult status of the subject, religious community, priests, user contract of religious property.

* * *

УДК 008.001+008(091)+069+069.4

Руденко С. Б.,
кандидат культурології, докторант, Київський
національний університет культури і мистецтв (Україна,
Київ), rudenkosb@ukr.net

**«ГІБРИДНА» ІСТОРІОСОФІЯ В МУЗЕЇ ВЕЛИКОЇ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ У КИЄВІ
(ДРУГА ПОЛОВИНИ 1990–Х)**

Мета дослідження – з'ясувати історіософські засади репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ в II пол. 1990–х рр. Метод. Скептичний емпіризм. Висновки. Історіософська концепція М. В. Ковалю намагалася гібридувати науку, політику й історичну пам'ять, що співпадало із місією музею, накресленою в 1994 р. керівництвом України. Отже, незважаючи на дефальсифікацію та деміфологізацію минулого в Музеї ВВВ, відсутність прямого політичного контролю за змістом музейних репрезентацій та інтерпретацій, музей все одно зберіг статус політичного. Для того, щоб стати суспільно корисним, музею варто звернути увагу на історико-емпіричну сторону подій ДСВ: перейти від повчання минулим до навчання на досвіді минулого. Це є перспективним напрямом подальших наукових досліджень на практичній музейній діяльності.

Ключові слова: Музей Великої Вітчизняної війни у Києві, Музей історії Другої світової війни у Києві, ОМН, УПА, репрезентація та інтерпретація минулого в музеї, М. В. Коваль, гібридна історіософія, політичний музей, емпіричний музей, хронологія Другої світової війни.

Реєкспозиція, що тривала у Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» (Музей ВВВ) у 1991–1994 рр., вперше базувалася на репрезентаціях та інтерпретаціях минулого, підготовлених не пропагандистськими інституціями, а науково-експертним середовищем. Найбільший внесок у розробку історико-теоретичних засад нової експозиції було зроблено М. В. Ковалем – провідним на той час українським дослідником Другої світової війни (ДСВ), що очолював відповідний відділ у Інституті історії НАН України та був науковим консультантом музею. Підсумковим результатом досліджень науковця були його історіософські погляди [7; 8], які складають науковий інтерес з огляду на те, як вони були реалізовані в музеї та наскільки вони відображають минуле з позиції «як воно було». Враховуючи те, що ідейне наповнення експозиції Музею ВВВ (тепер – Національний музей історії України у Другій світової війни – НМІУДСВ) все ще, за свідченнями

працівників закладу, зберігає основні елементи концепції М. В. Ковалю, а, отже, музейні репрезентації та інтерпретації в цілому продовжують зазнавати впливу ідей цього науковця, дослідження його історіософських поглядів є актуальним.

Про історіософську концепцію М. В. Ковалю мова йде у багатьох наукових публікаціях працівників музею, зокрема, Л. В. Легасової та Н. О. Шевченко [9], О. С. Артьомова (директора музею в 1994–2010 рр.) [1; 2; 12] (особливе місце посідає спільна стаття Ковалю та Артьомова, опублікована в 1994 р. [3]). Проте, у цих працях концепція Ковалю виступає як наріжний камінь репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ, а не піддається аналізу.

Дослідник О. Є. Лисенко [10] проаналізував погляди М. В. Ковалю з позиції сучасних досягнень української історіографії ДСВ, а також в контексті репрезентацій та інтерпретацій воєнного минулого в Україні у 1990–2000–х рр. (в тому числі, у зв'язку із діяльністю НМІУДСВ). На його думку, М. В. Коваль виступив у ролі одного із найперших науковців – руйнівників офіційного міфу ВВВ. Основними реперними точками концепції, що пропонувалася на заміну міфу, були: україноцентричність, десталінізація, антропологізація, фокус на широких верствах населення, деглорифікація та деромантизація ВВВ, розширення хронологічних меж: 1939–1945 рр. замість 1941–1945 рр., деканонізація поняття «Велика Вітчизняна війна» [10, с. 7].

О. Є. Лисенко, в цілому, не вважає погляди М. В. Ковалю застарілими. Науковець звертає увагу на те, що і на сьогодні суспільство, подекуди, не готове до деструкції звичних міфів про ВВВ, до того ж гіпертрофічно актуалізованих політикою. Що ж до ролі історіософії М. В. Ковалю в діяльності Музею ВВВ, то О. Є. Лисенко розглядає лише один аспект – зміну назви. Науковець приходить до висновку, що зміна назви у 1990–2000–х рр. збурила б громадську думку, при тому, що у науковому середовищі плюралізація понятійного апарату відбулася ще у 1990–х рр. Проте, лише назвою музейні репрезентації та інтерпретації минулого не обмежуються. Як бачимо, історіософська концепція М. В. Ковалю розглянута досить схематично, поза увагою залишилася аргументація автора.

Враховуючи наведене, метою дослідження є з'ясування історіософських засад репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ в II пол. 1990–х рр.

Історіософська концепція М. В. Ковалю в контексті репрезентацій та інтерпретацій минулого в Музеї ВВВ стосувалася наступних взаємопов'язаних проблем: співвідношення ролі українського народу в цілому та його окремих представників, визрівання українського державного суверенітету, поняття «Велика Вітчизняна війна», хронологічних рамок ДСВ з позиції україноцентризму. Розглянемо їх детальніше.

Умовно кажучи, основними військово-політичними представниками українського народу в часи ДСВ були радянські партизани й підпільники (220 тис. чоловік [8, с. 31]), колаборанти (220 тис. чоловік, з них 170 тис. допоміжної поліції [8, с. 28]), й самостійники, які, зрештою, опинилися під контролем ОУН (400 тис. чоловік [8, с. 50]). Більша частина українців-комбатантів належала до радянської армії (близько 6 млн. чоловік). Фактично, це були найбільш активні верстви українського суспільства, особливо це стосується формувань, що діяли